

Artıq 1920-ci il iyulun 20-də Sovet hökuməti tərəfindən ov ehtiyatından düzgün istifadə etmək haqda, hətta ov heyvan və quşlarının ovlanması vaxtı və qaydalarını müəyyən edən qanun verilmişdir. Respublikamızda artıq quş və heyvanları tor, tələ, ilkəktələ, gecələr od və zıncırov çalmaqla və s. vasitələrlə ovlamaq bütün il boyu qadağan edilmişdir.

Son illərdə ov heyvan və quşlarının nəslini kəsilməkdə olan başqa heyvanların qorunması və çoxalması üçün daha ciddi tədbirlər görülmüşdür. Respublikamızda mövcud olan qoruqların ərazisi genişləndirilmiş və yeni qoruq sahələri yaradılmışdır. Qızılağac və Zaqatala kimi iri dövlət qoruqlarında heyvan və quşları sayı xeyli artmışdır. Burada elmi-tədqiqat işləri də aparılır. Ov quşlarının sayını artırmaq üçün xüsusi inkubator stansiyaları təşkil edilmişdir. Bütün bu görülən tədbirlər nəticəsində son illərdə respublikamızda ov heyvan və quşlarının sayı xeyli artmışdır.

BALIQÇILIQ

Azərbaycanda qədim zamanlardan əhali balıqçılıqla məşğul olmuşdur. Xəzər dənizinin cənub-qərb sahilində və oraya tökülən iri və xırda çaylar burada balıqçılığın inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Çaylarda kürü töküləcək yerlər balıq ovunun əsas yerləri hesab edilir. Bu baxımdan ən qədim dövrlərdən balıqçılığı ilə tanınan Kür və Araz çayları daha çox əhəmiyyət kəsb edirdi.

Qədim Mingəçevir arxeoloji qazıntılarından Eneolit dövrünə aid edilən materiallar icərisində, ağbalıq və pullu balıq sümükləri də tapılmışdır. Xüsusi balıqovlama alətlərinin olmasını buradan irihəcmli - 1,5 *kq-dan 5 kq-a* qədər olan pərsənglərin tapılması da sübut edir [25]. Yəqin ki, bu cür pərsənglər toxuma səbəbə bənzər ov ləvazimatı üçün istifadə olunmuşdur. Bundan başqa, əhali balığı nüzə ilə də ovlayırdı. Tunc dövrü təbəqəsindən əldə edilib həmin bölgəyə aid olan balıq sümüklərinin faiz münasibəti onların arasında pullu bahqların daha üstünlük təşkil etdiyini göstərir.

Kür çayı sahilində yaşayan yerli əhalinin qədim məşğuliyyətlərindən biri də balıq ovu olmuşdur. Çayda və onun ətrafındakı axmazlarda çoxlu balıq olduğunu arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmış balıq sümükləri və balıq ovu alətləri bir daha sübut edir. Lakin tapılmış ov alətlərinin azlığı onların inkişaf mərhələlərini izləməyə imkan vermir.

Qədim mənbələrdə Kaspianada nərə balığının ovlanması haqqında

məlumat verilir. Klavdiy Elian deyir ki, kaspilər onları tutur, duzlayır və qurudur, daha sonra dəvələrə yükləyərək Ekbatana aparırlar [26].

Daha sonra müəllif göstərir ki, burada balıqdan yapışqan hazırlanır, "bu yapışqan öz keyfiyyətinə görə son dərəcə möhkəm olub, hər şeyi birləşdirir (yapışdırır), yapışdığı yerdən heç vaxt qopmur" [27]. Qədim müəlliflərin məlumatlarından belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, balıq ehtiyat üçün də hazırlanırdı. Qurudulur, duzlanır və bir hissəsi satışı da göndərilirdi. Yapışqan da satılır və müxtəlif sənət sahələrində geniş istifadə olunurdu. Balığın üzgəc kisəsindən alınan yapışqan öz keyfiyyətinə görə başqa heyvanlardan alınan yapışqandan üstün sayılırdı. Şübhəsiz ki, bazarlarda balıq yapışqanı daha yüksək qiymətləndirilərək baha satılırdı.

Güman ki, kaspilər daha təkmilləşdirilmiş, balıqçılıq alətləri ilə tanış olduqlarından, onlar daha çox balıq ovlaya bilməmişlər. Orta əsr mənbələrində Kür sahili əhalisinin balıq ovu ilə məşğul olması haqqında çoxlu məlumat vardır. Albanlar Kür və Araz çaylarından tutduqları balıqdan xəzərlərə gömrük haqqı verməli idilər [28].

Ərəb mənbələrində də Kürdə balıqçılığın inkişaf etdiyi xatırlanır və göstərilir ki, burada tutulan balıq duzlanmış halda bir çox ölkələrə aparılır [29].

Orta əsr balıqçılığı haqqında, az da olsa, Avropa və rus diplomatlarının, tacirlərinin gündəlik və hesabatlarında müəyyən məlumatlara rast gəlirik [30].

Azərbaycanda olmuş səyyahlar burada qızılbalıq, nəre balıqlarının tutulduğunu və onların kürüsünün yeyildiyini xəbər verirlər [31]. Güman etmək olar ki, İslam dininin qəbulundan sonra da yerli əhali nəre balığı növlərini yeyirmiş.

Adam Olearinin bu barədə verdiyi məlumat maraqlıdır. O, Kürün İran şahı tərəfindən icarəyə verildiyini, habelə balıq ovu üçün xüsusi arakəsmələr düzəldiyini xəbər verir [32].

Balıqçılığın inkişafı haqqında daha geniş məlumat və faktiki materiallara XIX əsrin tarixi-etnoqrafik ədəbiyyatında da rast gəlirik.

Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsindən əvvəl İran dövləti Xəzər dənizinin sahillərini və çay hövzələrini balıq ovu üçün ruslara icarəyə verirdi. İslam dininə görə, müsəlmanların nəre balıqlarını yeməsi günah sayılırdı. Məhz ona görə də müsəlmanların nəre balıqlarını ovlaması da qadağan hesab olunurdu. Balıq ovu ilə məşğul olan yerli əhali isə bunun üçün vergi verməli idi [33].

Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsindən sonra isə Xəzər və Kürdə balıqçılığın inkişafına xüsusi diqqət verilməyə başlandı. Ümumiyyətlə, Xəzər balıqçılığı Rusiya üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi, Xəzər bütün Rusiyanı və eləcə də bir sıra Avropa ölkələrini balıq məhsulları ilə təmin edirdi. XIX əsrdə hələ dəniz balıq ovunun nisbətən az inkişaf etdiyi bir dövrdə, Avropa dövlətlərində balıq ovu Xəzər balıqçılığı ilə müqayisədə çox cüzi görünürdü. Volqa çayı balıq vətəgələrindən sonra, ikinci yeri Kür çayı balıqçılığı tuturdu. Buradakı "Bojiy promisel" öz əla keyfiyyətli kürüsü və nəre balığı ilə şöhrət tapmışdı. Balıq ovu ilə Azərbaycanın başqa yerlərində, xüsusilə Xəzərə axan

çay hövzələrində daha çox məşğul olurdular. Samur, Xaçmaz, Yalama, Qızılburun, Abşeron məhz belə sahil ərazilərdən hesab olunurdu [34]. Lakin burada balıq vətəgələri çox da iri deyildi.

Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsindən sonra 1829-cu ildə Salyan vətəgələri dövlətin ixtiyarına keçdi. Bura rus çinovniklərindən ibarət olan qəyyumlar təyin edildi, 1846-cı ilədək burada dövlət idarəçiliyi davam etdirildi [35]. Qəyyumlar Həştərxanda ruslardan bir il müddətinə həm bu peşəni yaxşı bilənlərdən, həm də müxtəlif köməkçi işlərin görülməsi məqsədilə muzzdlu fəhlələr tutardılar. Muzzdlu fəhlələrə göracəyi işin xüsusiyyətindən asılı olaraq, müxtəlif miqdarda əmək haqqı verilərdi. Ən yüksək əmək haqqı kürü istehsalçılarında çatırdı. Çünki kürünün keyfiyyəti məhz onu hazırlayan ustaların bacarığından asılı idi.

Balıq ovu üçün "qoyma torları" qurana nisbətən yüksək əmək haqqı verilərdi. Ən az məvacib isə balıq duzlayanlara və yapışqan hazırlayanlara verilirdi. Balıq ovu zamanı vətəgələrə işləmək üçün dəmirçi, çəlləksaz və xeyli başqa sənət sahibləri də cəlb olunardı.

1829-cu ildə Salyanda dövlət idarəsinin (Bojiy, Akuşa, Lopatinski, Torpaqqala, Arbatan, Abdulyan vətəgəsi olmaqla) altı vətəgəsi var idi. Bunların ən başlıcası Kürün şimal-şərq qolunda yerləşən Bojiy vətəgəsi idi. Çünki burada başqa vətəgələrdən çox balıq ovlanır, həmçinin qəyyumların və icarədarların idarəsi yerləşirdi. Həmin vətəgədə balıq məhsullarının emalı və saxlanması üçün daha münasib müxtəlif tikililər yerləşirdi.

Salyan yaxınlığında yerləşən Arbatan və Torpaqqala vətəgələrində balıq ovu əsasən yazda 40 gün müddətində aparılırdı. Bunlar əsasən azərbaycanlıların işlədiyi mövsümi vətəgələr hesab olunurdu. Balıq ovu zamanı əsasən xırdagözlü balıq torlarından istifadə edərdilər [36].

1847-ci ildə Salyan balıq vətəgələri yenidən icarəyə verilirdi [37]. XIX əsrin sonunadək burada əsasən nəre balıqları: ağbalıq, burun və s. ovlanırdı.

XIX əsrin 80-ci illərindən etibarən pullu balıqların (ziyad, şamayı və s.) intensiv ovlanması başlanılır. Bu balıqlar əsasən Muğanda yerləşən axmaz və çalalarda ovlanırdı. Çala və axmazlar isə Qızılağac körfəzi, habelə Kür və Arazla birləşirdi. Pullu balıqlar sakit axar sulara, qamışlıqlarda və müxtəlif sututarlarda daha çox toplanırdı. Balıqların bir qismi kürü tökdükdən sonra burada qalırdı. XIX əsrin 90-cı illərində çala və axmazlar Kür boyu bir sıra vətəgələrə sahib olan balıq sənayeçiləri arasında bölüşdürülmüşdü.

XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəlləri Azərbaycanda balıqçılıq daha intensiv inkişafı ilə xarakterizə olunur. Bu dövrdə ov alətləri daha təkmilləşir, balıq ovunda motorlu gəmilərdən istifadə edilir. Balıq labazlardakı daha böyük çənlərdə duzlanır. Hər vətəgədə bir neçə labaz və hər labazda da onlarla belə çənlər olardı. Maraqlıdır ki, bu dövrdə balıqçılıq təsərrüfatının əsas işçi qüvvəsini yerli azərbaycanlılar, İrandan və qonşu Dağıstandan iş dalınca gəlmiş əhali təşkil edirdi. Qaydaya görə, balıq ovu üçün çay və göllər üç il müddətinə icarəyə verilirdi.

Dənizdə isə balıq ovu sərbəst idi. Burada balıq ovu ilə məşğul olmaq istəyən hər kəs qayıq üçün bilet alırdı. Dənizdə balıq ovu əsasən Xaçmaz dəniz sahili bölgəsi üçün daha xarakterik idi. Burada əsasən qızılbalıq, XX əsrin əvvəllərindən isə siyənək balığı ovlanırdı [38].

Salyan vətəgələri iri balıq ovu sahibkarlarının ixtiyarında idi. Onlar burada işləyən fəhlələri istədiyi kimi istismar edirdilər. Vətəgə sahibləri balıq ovçularına borc verərək işə götürürdülər [39]. Ovçular balığı tutmalı və həm də kürü hazırlamalı idilər. Fəhlələrin böyük əksəriyyəti ov mövsümündə sahibkarların borcunu ödəyə bilməyərək, çox vaxt onlardan asılı vəziyyətə düşürdü. Həm də ov alət və ləvazimatı ovçulara öz qiymətindən xeyli baha satılırdı. Fəhlələrə isə onların tutduqları balıq və hazırladıqları kürünün qiyməti, onun satışından iki dəfə aşağı ödənilirdi [40]. Ona görə də balıq ovçuları buna dözməyərək sahibkarlara qarşı mübarizəyə qalxırdılar. "Balıq idarələri"nin himayəsindən azad olmağın ilk təşəbbüsçüsü "Yoldaşlıq" şirkətinin yaranması oldu. Belə bir şirkət 1911-ci ildə Astarada təşkil olundu. Onun büdcəsi şirkətin payçı üzvlük haqlarından və dövlət əmanət kassasından alınmış borcdan ibarət idi. Tutduğu balığı "Yoldaşlıq" şirkəti özü satırdı. 1912-ci ildə şirkət buz hazırlayan zavod və soyuducu tikdirmişdi. Ümumiyyətlə, bu şirkət balıqçılar arasında böyük canlanmaya səbəb olaraq böyük nüfuz qazanmışdı. Belə ki, onun nümunəsində Lənkəran, Astaranın sahil boyunda balıq ovu ilə məşğul olan balıqçılar da, həmin şirkətin ətrafında birləşdilər [41].

Balıq ovu ilə əlaqədar yaranmış "Yoldaşlıq" şirkətləri öz məhsullarını əsasən möhtəkirlərə, bəzən də daha yüksək qiymətə balıq vətəgə sahiblərinə satırdılar.

Təsərrüfatın başqa sahələrində olduğu kimi, XX əsrin əvvəllərindən sonrakı dövrdə balıq vətəgələri ilə balıq ovu sahibkarların əlindən alınmışdı.

Qədim zamanlardan belə balıq ovu və balıqçılıqla məşğul olan yerli əhali ov zamanı müxtəlif alət və vasitələrdən istifadə etmişlər. Qır və bulla (çəngəl) ilə balıqtutma balıq ovunda ən qədim üsullardan biri hesab olunur. Balıq ovu əsasən aşağıdakı qaydada aparılmışdır: a) vurma üsulu ilə balıq ovu; b) qırmaqla balıqtutma; c) torla balıqtutma. Azərbaycanda balıq ovunun müxtəlif üsul və qaydalarından biri də çaylarda çəpər çəkməklə balıqların tutulmasıdır. Çəpər çəkməklə balıq ovu nisbətən iri çaylarda aparılırdı. Bunun üçün çayın dar yerində yan-yana qoşa payalar basdırılır və onlara çubuqlardan hörülmüş çəpər bərkidilirdi [42]. Çəpərin müəyyən yerində hörmə qapıçı qoyulurdu. Gecələr çəpərin qapısı bağlanırdı. Beləliklə də kürü tökmək üçün çayın yuxarı axınına gedən balıqlar çəpərdən keçə bilmirdilər. Adətən, çaylardakı çəpər maneələrdə balıq ovu gecələr aparılırdı. Ov zamanı qayıqdakı balıqçılardan biri əlindəki qırla balıqları tutaraq qayığa və ya kisələrə yığırdı. Belə bir qayda ilə balıq ovu haqqında hələ XVII əsrin əvvəllərində Azərbaycanda olmuş səyyah A.Oleari özünün yol qeydlərində yazmışdı [43]. Ağacsaplı dəmir qırdan əlavə, ovçular qıra oxşayan "telmıx" adlanan dəmir alətindən də istifadə edirdilər [44]. Qırla balıq ovunda iki nəfər balıqçı iştirak edirdi. Onlardan biri qayığı idarə edir, o biri isə qırla və ya telmıxla balığı tuturdu. Qırla balıq ovu bir ay -ay yarım davam edirdi.

Balıqların kürü tökən vaxtı ovlanması onların artıb çoxalmasına böyük zərər vururdu. Daha doğrusu, bu hal onların kütləvi sürətdə qırılmasına səbəb olurdu.

Balıq ovu üçün Azərbaycanda istifadə edilmiş ov alətlərindən biri də şiş uclu iki və yaxud uç dişli dəmir tiyəli alət (sələ, bul) olmuşdur [45]. Bulun uzun ağac sapı olardı. Bəzən onun sapına ip bağlayardılar. Bul ilə balıq ovu əsasən axmazlarda, çalalarda və hətta çayların dayaz yerlərində aparırdı. Əlində bul olan ovçu balığı görün kimi çox cəld ovu vurardı. Bul ilə balıq ovu əsasən gündüzlər aparırdı. Balığı nisbətən uzaq məsafədən vurmaq üçün tiyə saplı bul daha münasib hesab olunardı.

Azərbaycanın kiçik çaylarında balıq ovu daha ibtidai qaydada aparılmışdır. Bunun üçün çayın dar yerində bənd tikilərək onun suyu qaldırılırdı. Çayın suyu sahilə daşdıqda onunla bərabər balıqlar da sahilə çıxardı. Elə bu vaxt çayda tikilmiş bənd uçurulardı. Beləliklə də su ilə sahilə çıxmış balıqlar ovçular tərəfindən əl ilə tutulardı.

Ovçular çay balıqlarını daha sadə üsullarla da tuturdu. Onlar çayların sahil divarlarına bitişik: daşdan yarıdəyirmi divar hötürdülər. Balıqların içəriyə girə bilməsi üçün divarda aralıq qoyulardı. Həmin qarıcıq bir neçə gün açıq qalardı. Ov zamanı isə qapı daş və ya şaxla tutulardı. Daha sonra ovçu içəridəki bahqları əl ilə tutardı. Adətən, belə divarlar çayların dayaz yerlərində tikilirdi. Ovçular çay bahqlarını son vaxtlara qədər belə bir sadə üsulla tuturdu. Bəzən də çayların nisbətən dərin yer-lərində bahq tutmaq üçün çubuq səbətlər qoyulardı. Səbətlərin ağzı elə düzəldi-lərdi ki, içəriyə girən balıq artıq oradan çıxma bilməzdi.

Balıq ovunda öz sadəliyi və münasibliyiylə qırmaq və ona oxşar ov ləvazimatı çox ehtimal ki, qədimlərdən istifadə edilmişdir. A.Oleari öz qeydlərində istifadə etdiyi bu alətlə balıq ovunu da xatırlayır.

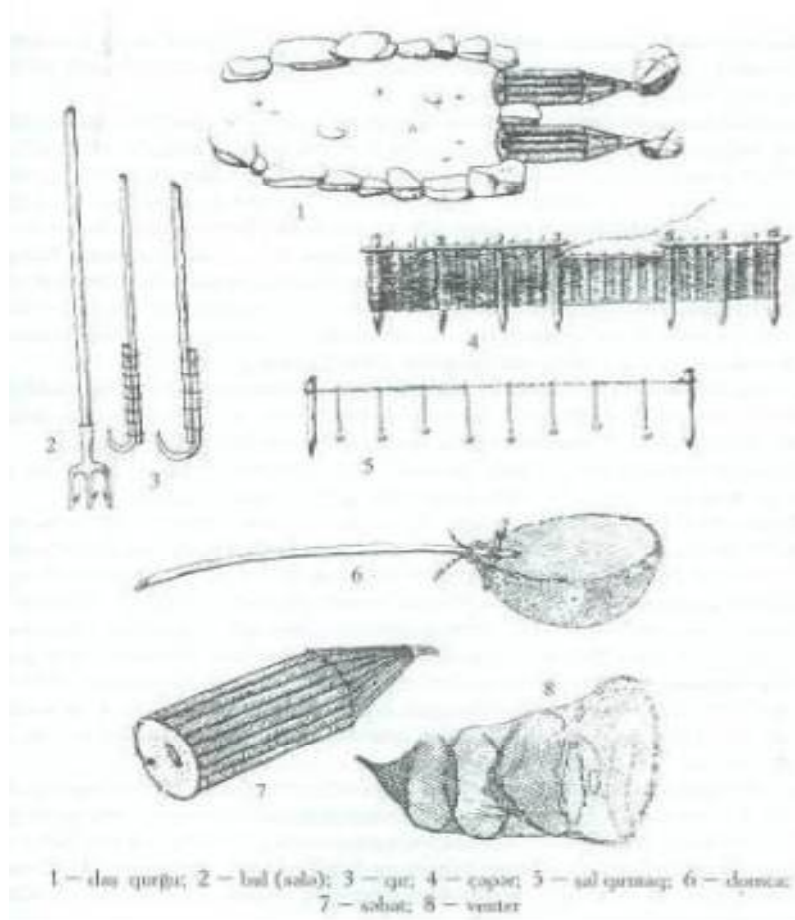
Qırmaqla balıq ovu dəniz və çaylarda müxtəlif üsullarla aparılırdı. Bunun üçün nisbətən yoğun tiyəyə (tiyə 10-30 m, bəzən də daha uzun olurdu) bir neçə yerdən iki-üç metr uzunluğunda və uclarında tel-qırmaq olan ip bağlanırdı. Qırmaqlara ət tiyəsi, soxulcan və s. keçirilirdi. Həmin tiyə iki-üç yerdən ağac mıxlara bağla-nardı. Mıxlar isə çayın və ya dənizin dibinə vurularaq bərkidilirdi. Beləliklə də qırmaqlı tiyə hər gün ovçular tərəfindən yoxlanar və qırmağa düşmüş balıqlar götürülürdü. Daha xırda balıqları tutmaq üçün qoyulan qırmaqlı tiyə nisbətən qısa, ona bağlanan iplər sıx, qırmaqlar isə kiçik olardı. Belə qırmaqlı tiyəyə "şalqırmaq" deyilirdi. XX əsrin əvvəllərinə qədər Xəzərin sahil boyunda və çaylarda balıq ovçuları arasında qırmaqla balıq tutmaq daha geniş yayılmışdı.

Azərbaycanda balıq tutmaq üçün səbət [47] və ventərlərdən də istifadə edilmiş-dir. Səbət konus şəklində hörülərdi. Səbətə balığın girməsi üçün xüsusi yer qoyulardı. Adətən, səbət suya qoyulduqda tərən-məsin deyə, ona daş da bağlanardı.

XIX əsrin axırlarından etibarən göllərdə balıq ovlamanın genişləndiyi bir zaman da bu məqsəd üçün qoyma torlardan daha geniş istifadə edilirdi.

XX əsrin əvvəllərində balıq ovçuları göl və axmazlarda, həmçinin çayların dərin yerlərində balıq tutmaq üçün ventər adlanan qoyma tordan daha çox istifadə edirdilər. Venter öz formasına görə konusvari idi. Ona iki və ya üç yerdən (çubuq və

ya dəmirdən düzəldilən) çənbər keçirilərdi. Venter elə düzəldilərdi ki içəriyə girən balıq daha oradan çıxıbilməzdi. Venter göllərdə, sulu qamışlıqlarda, axmazlarda və həmçinin də dərin olmayan çay sularında qoyulardı. Daha doğrusu, ondan üzmə torların işlədilməsi mümkün olmayan yerlərdə istifadə edilərdi. Rus balıqçıları tərəfindən gətirilən bu ov aləti yerli balıqçılar arasında geniş yayılmışdı. Onu düzəltmək asan idi. Venterlə balıq ovu gecələr aparılardı. Tərpənməməsi üçün ona 2-3 ədəd ağır daş və ya kərpic bağlanırdı.

Azərbaycanda balıq ovunda istifadə edilən torlardan düzəldilən alətlərin özləri də müxtəlif formada olmuşdur. Balıq torları əsasən pambıq, çətənə (kəndir) və ipək ipindən toxunardı. Onun bütövlükdə özünün və əsasən gözlərinin ölçüsü hansı növ

balığın ovlanmasından asılı olaraq, böyük və kiçik olardı. Torlar əsasən ağacdan hazırlanan iynələrlə toxunardı. Torun daha möhkəm olması üçün, nar qabığı tökülmüş suya qoyardılar. Balıq ovunda üzmə torlar da geniş yayılmışdır ki, bunların da ən başlıcası üzmə tor, atma tor və əl torları olmuşdur.

Kürdə müxtəlif gözlü və ölçülü üzmə torlardan istifadə edilməklə müxtəlif növ balıqlar tutulurdu. Çox da iri olmayan, əsasən düz küncü üzmə torların hər iki ucuna nazik (şüy) ağac bağlanır, onun boyu uzunluğunda hər iki tərəfinə nazik tiyə keçirilirdi. Torun alt tərəfinə ağırlıq üçün qurğuşun və daş, səmti itirməmək üçün onun üst tiyəsinə isə qurudulmuş qabaq bağlanırdı [48]. Sürütmə torların uzunluğu 3-dən 30 m-ə qədər, eni isə 2-2,5 m olurdu. Belə torlarla balıq ovlayarkən onu bir-birindən bir neçə metr məsafədə olan iki qayığın arası ilə suya salırdılar. Kiçik torlardan ziyad və şamayı balıqlarının tutulması üçün istifadə edilirdi. Balıqçılar ipək ipindən toxunmuş torlara, möhkəm və yüngül olduğu üçün üstünlük verirdi.

XIX əsrin ikinci yarısından etibarən balıq ovunda iri ölçülü torlardan istifadə edilməyə başlamışlar. Uzun və eni boyu hər iki qırağı sicimləmə keçirilən belə torlan suda barkas və ya kirjimlərlə sürüyürdülər.

Balıq ovlamaqda "molojk", "saliq" adlanan torlardan geniş istifadə edilmişdir. Onlarla əsasən dənizin sahil sularında, həmçinin çaylarda balıq tutulardı [49]. Daha doğrusu, belə torlarla dayaz sularda balıq ovlanardı. Balıqçı onu ya qayıqda və ya suda ayaq üstə duraraq atardı. "Saliq" adlanan qıf formalı belə torun ağzının qırağı gözlərindən yoğun yun ip keçirilirdi və ağırlıq üçün ondan qurğuşun da asılırdı. Torun ağzındakı yun ipə bağlanmış daha nazik ip onun içərisindən keçirilib torun oturacağındakı (sonundakı) ipə bağlanardı. Beləliklə, balıqçı ipi çəkəndə torun ağzı bağlanardı [50].

Molojk və ya saliqa adlı torlar da ipək ipdən toxunardı və onun ağzının diametri 4-5 m-ə qədər olardı. Taliş-Astara bölgəsində də belə torlarla balıq tutardılar.

Donça, domca, çömçə adlanan əl torları da balıq tutmaq üçün mövcud olan tor alətlərindən hesab olunur. Donçanın torunun çənbəri və sapı söyüd ağacından düzəldilirdi. Çənbərin diametri 1-1,5 m, sapın uzunluğu isə 2-2,5 m olurdu. Xırdagözlü əl torları ilə əsasən dayaz çaylarda balıq tutulurdu.

Balıq ovunda üzmə torlardan əlavə, qoyma torlardan da istifadə edilmişdir [51]. Sıxgözlü qoyma torlar əsasən axmazlardan gedən suyun qabağına qoyulardı və daha sonra torla qabağı kəsilmiş balıqları ovçular donca ilə tutardılar.

XX əsrin əvvəllərində axmazlarda və eləcə də dəniz sahillərində balıq tutmaq üçün nevod adlanan iri balıq torundan istifadə edilməyə başlandı [52]. Axmazlarda iri balıq torunu bitki və ot-avardan təmizləmiş yerlərdə qururdular. İri balıq toru (neced) girəcəyində qanadı olan, qıfıla bənzər toru xatırladır. Bu, bir neçə xırda gözlərə (kameraya) ayrılırdı. Balıq tora düşdükdən sonra, geri çıxma bilmirdi.

Balıq ovu bütün Kür boyunca, eləcə də Xəzərə və Kürə tökülən çaylarda aparılırdı. Balıq tutmaq üçün işlədilən alətlər üzən tor, atma tor, əl toru, səbətdən və s. ibarət idi. Lakin yerli əhali tərəfindən aparılan balıq ovu çox zaman peşə əhəmiyyətinə

malik deyildi. Alətlərin növbənövlüyü və balıqtutmanın müxtəlif üsulları Azərbaycanda balıq ovunun qədimliyini bir daha təsdiq edir.

XIX əsrdə balığın tutulmasında primitiv qayıqlardan - kolazdan istifadə edilirdi. Bu qayıqlar ən çox Lənkəran-Astara bölgəsində yerli əhali tərəfindən hazırlanırdı. Kolazlar avar vasitəsilə, dayaz və axmaz sulara isə şüvül vasitəsilə hərəkət etdirilirdi. Belə qayıqlara 2, bəzən də 3 adam yerləşə bilirdi. Onun uzunluğu 3,5 m, eni isə 60-80 sm ola bilirdi. Uzunluğu 5 m-dən çox olan kolazlar da var idi. Onlar cökə və qovaq ağaclarından hazırlanırdı. XIX əsrin sonunda təkmilləşmiş qayıq növlərinin yayılmasına baxmayaraq, kolaz uzun müddət saxlanılmışdır. Bu gün də hələ Kürdə və Lənkəran-Astara bölgəsindəki çaylarda kolaza rast gəlik, onunla çayın bir sahilindən o biri sahilinə odun, yaxud müxtəlif yüklər daşıyırlar [53].

Vətənlərdə isə iri qayıq tiplərindən sayılan kirjim yayılmışdı. Kirjim düzdibli böyük qayıq olub, üstünə yelkən çəkilir və bir dor ağacına malikdir. Kirjimin uzunluğu 40-60 futa (12-18 m) yaxın olurdu [54]. İşlədildiyi sahədən asılı olaraq kirjimi böyük və yaxud kiçik ölçüdə hazırlayırdılar [55]. Onunla Həştərxana balıq göndərir və oradan yük gətirirdilər. Kirjim ən çox dənizdə - sahil boyunca üzmək üçün işlədilirdi. Fırtına vaxtı kirjimin aşmaması üçün onun yanlarına qamış komları bağlayırdılar. Kirjim və kolazlardan Xəzər dənizinin şimalında və Şərqi Türkmənistanın sahillərində istifadə edilirdi. Türkmənlər onları İrandan alırdılar [56].

XIX əsrin sonunda kolazla yanaşı, böyük düzdibli qayıqlar da işlədilirdi. Onlardan iri torla balıq ovu zamanı istifadə edilirdi. Eləcə də böyük düzdibli, nazik buruna malik, avarla hərəkətə gətirilən qayıqlar da yayılmışdı. Bundan əlavə, balıq dolu barjlara qoşulub, çəkən mühərrikli barkaslar meydana gəlmişdi [57]. Lakin səs-küylü mühərrikli donanmaya balıqlar çox da yaxın düşmədiyindən ov üçün ondan az istifadə edilirdi. Əvvəllər olduğu kimi, dənizdə üzmək üçün kirjim üstün hesab edilirdi. Onunla vətənlərə duz, ərzaq gətirir və balıq aparırdılar.

Ənənəyə görə azərbaycanlılar ancaq pullu balıqları yeyirdilər. Bunlar əsasən ziyad balığı və qızılbalıq olurdu. Yerli əhali xüsusən ziyad və şamayı balığını daha çox sevirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, Cənubi Qafqazda ziyad balığına olan tələbat daha çox idi. Ziyadı Kür çayında və eləcə də kürü tökmək üçün getdiyi digər çaylarda tuturdular, şamayı balığını isə ən çox Kürdən tuturdular, başqa yerlərdə ona nadir hallarda təsadüf edilirdi. Şamayı ovu ilə əsasən salyanlılar məşğul olurdular. Yerli əhali yemək üçün xəşəmi və cökəni də xoşlayırdılar. Təzə balıq müxtəlif üsullarla bişirilib yeyilirdi.

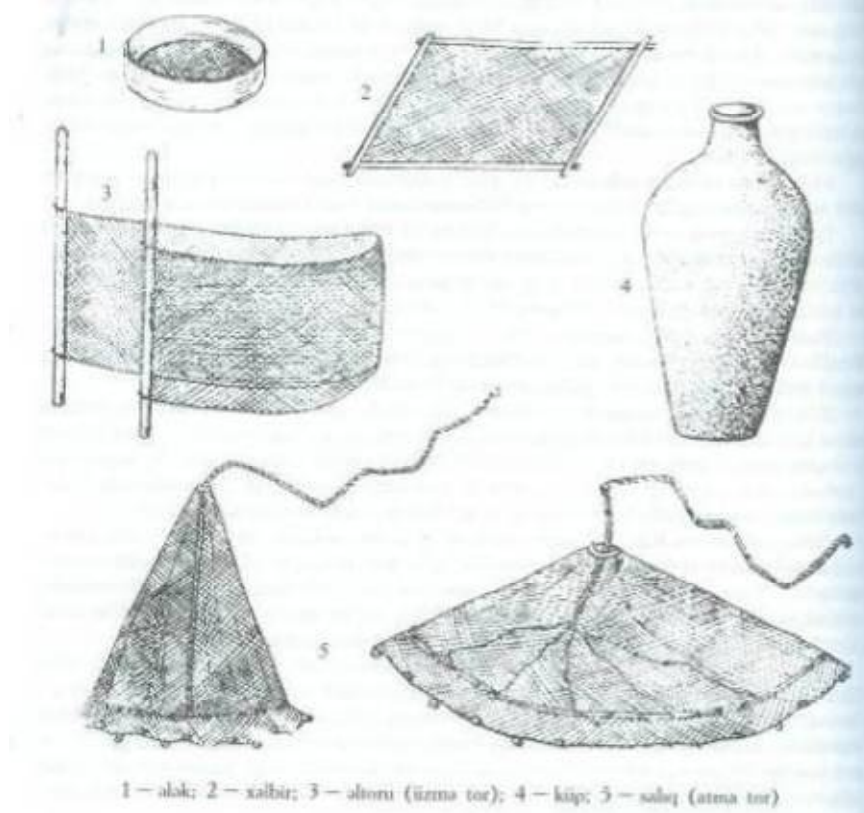
Başqa bölgələrdə yeyilməyən naqqa balığı Qazax bölgəsində yerli əhalinin əsas qida məhsullarından biri idi. Çay və dəniz sahillərində yaşayan əhali qış vaxtı ilan balığını səbət, əl toru və ya donca ilə tuturdu [58]. İlan balığı xüsusən Kür sahilində yaşayan əhali tərəfindən daha həvəslə yeyilirdi.

Hələ ən qədimlərdən belə yerli əhali balığın yemək üçün saxlanması və tədarük edilməsi ilə tanış idi. Azərbaycanlılar, nəre balığı və bu növ balıqları yeməyə də satış üçün ovlayırdılar.

Ehtiyat üçün tədarük edilmiş balığı əhali bütün il boyu yeyə bilirdi. Kürün yuxarı

hissəsində əhalinin balıq ovu ilə məşğul olmasına baxmayaraq, onların yeməklərində Salyan rayonu və Lənkəran-Astara bölgəsində olduğu kimi, balıq mühüm yer tutmurdu.

Burada ziyad və şamayını hissə verirdilər və duza qoyurdular. Balığı əvvəl 7-12 gün duzda (duz məhlulunda) saxlayır, sonra bir aya yaxın hissə verirdilər. Adətən, bu məqsədlə kiçik komalar tikilir və gözlərindən çubuğa keçirilmiş balığı oradan asırdılar. Sonra təzək yandırır onun üstüsündə balığı hissə verirdilər [59]. Ziyad balığını yerə basdırılmış böyük kil küplərdə duzlayırdılar. Beləliklə də balığı il boyu saxlamaq olurdu [60]. Bəzən balığı duzdan çıxarıb gündə qurudur və elə quru halda da saxlayırdılar. Quru balığı bişirmək üçün onu yaş parçaya, yaxud üzüm yarpağına bükərək közün üstünə qoyurdular. Balığın bu üsulla bişirilməsi hələ yemək hazırlanan qabların olmadığı, qədim zamanlardan belə onun yeyildiyini təsdiq edir.

Nərə balığından və başqa növ balıqlardan əsasən qaxac hazırlanırdı. XIX əsrin ortalarından etibarən balığı duzlamaqdan ötrü xüsusi çənlər mövcud olmuşdur. Balığı qurutmaqdan ötrü isə köhnə kolazlardan da istifadə edilirdi. Bunun üçün balıq

yarılıb duzlu məhlula qoyulardı [61]. Bir gündən sonra onu çıxarıb yaxalayır və gündə qurudurdular, 15-20 gündən sonra qaxac hazır olurdu. Nərə balıqlardan qaxac əsasən vətəgələrdə hazırlanırdı. Beləliklə də vətəgələrdə balıqdan istifadə və onun ehtiyat üçün tədarük üsulları ənənəvi səciyyə daşıyırdı.

XX əsrin əvvəllərində başqa balıq növləri də ehtiyat üçün tədarük edilirdi. Həmin vaxta qədər gökə, çapaq balığı və s. duzlanması əhaliyə məlum deyildi. Duzlanmış balığı çəlləklərə doldurub müxtəlif şəhərlərə aparırdılar. Balıq çənlərdə bir neçə ay saxlanılırdı,

XIX əsrin ortalarında və sonralar kürünü başlıca olaraq vətəgələrdə hazırlayırdılar. Rusiya və bir çox xarici ölkələrə göndərilən kürü dənəvarı halında hazırlanırdı. Kürü yüksək qiymətə satıldığı üçün balıqçılara xeyli gəlir verirdi.

Balıq vətəgə sahibləri üçün balıq yapışqanı mühüm gəlir mənbələrindən biri idi. Yüksək keyfiyyətli ağbalıq yapışqanından şampan şərəbinin şəffaflaşdırılmasında, müxtəlif jele hazırlanmasında, eləcə də parça, dəri və s. yapışdırılmasında istifadə olunurdu [62].

Yapışqanın hazırlanma üsulları, qədim vaxtlarda və eləcə də XIX əsrdə olduğu kimi qalmışdır. Balığın üzgü kisəcini duzlayıb, ətrafını piydən təmizləyir, sonra kəsib suda yaxalayır. Ağac payalara taxıb havada qurudurdular. Bir müddətdən sonra ondan yapışqan qatını çıxarıb üst-üstə yığır və sıxaca qoyurdular. Bununla da yapışqanın hazırlanması başa çatırdı. Vətəgələrdə yapışqan hazırlanması ilə adətən azərbaycanlılar məşğul olurdular.

Balıq vətəgələrində hazırlanmış məhsullar - hissə verilmiş balıq, qaxac, kürü və s. əsasən Rusiya və xarici bazarlara aparılırdı. Azərbaycanlılar təzə, qurudulmuş və duzlu balıq işlədirdilər. Quru balıq çoxlu miqdarda Gürcüstana aparılırdı. Azərbaycanda tutulan balıq məhsulları çox zaman kirjimlə Həştərxana göndərilir və oradan isə bütün Rusiya şəhərlərinə daşınırdı [63]. Qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin əvvəllərinə qədər balıq ovunda onun ehtiyatını bərpa etmək haqqındakı qaydaların heç birinə əməl edilmirdi. Beləliklə də balıq ovu hər cür üsullarla aparılaraq, onların kütləvi surətdə qırılmasına səbəb olurdu.

Balıq ovunun iri sahibkarların əlində cəmlənməsi, onun daha çox tutulması ilə nəticələnirdi. Balığın və kürünün qiyməti tez-tez artdığı üçün ondan əldə edilən gəlir də yüksəlirdi. Bunlara baxmayaraq ov alətlərinin texnikasında, ov üsullarında və qayıqların quruluşunda heç bir dəyişiklik yaranmamışdır.

XIX əsr boyunca balıq ovu başlıca olaraq çaylarda aparılırdı. Dəniz ovuna isə əsasən XX əsrin əvvəllərində başlanmışdır. Dəniz sahili sularında ilk vaxtlarda aparılan balıq ovunda əsasən siyənək, ziyad və çapaq balıq növləri tutulurdu. Bu balıqların ovlanması üçün iri balıq torlarından istifadə edilməyə başlandı. Ov əsasən qayıqlarla aparılırdı. Lakin dəniz oyunun həqiqi inkişafı XX əsrin 30-cu illərindən sonra başlanmışdır. Həmin illərdə Azərbaycanda balıq tutmaqla məşğul olan vətəgələrlə yanaşı, xüsusi dəniz donanması da yarandı.